DOI: https://doi.org/10.32820/2074-8922-2023-79-82-91
УДК: 37.011.31:371.14

ЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ У СТВОРЕННІ ІНКЛЮЗИВНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

© Гряник Д.О.
Харківський національний економічний університет імені С. Кузнеця

Інформація про автора
Гряник Дарина Олександрівна: ORCID 0000-0002-2591-236X; daryna_hrianyk@ukr.net; аспірантка кафедри педагогіки, іноземної філології та перекладу, Харківський національний економічний університет імені С. Кузнеця, пр-т Науки, 9-А, м. Харків, 61166, Україна.

У статті висвітлено результати опитування педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти м. Харкова щодо визначення сучасного стану етичної складової процесу створення інклюзивного середовища в закладі загальної середньої освіти. Усього в дослідженні взяли участь 160 педагогічних працівників Харківських ліцеїв № 100 та №164 (Київський район), №65 та №127 (Новобаварський район). Результати опитування, представлені в роботі, свідчать, що всі респонденти мають правильне розуміння поняття «інклюзивна освіта», що говорить про усвідомлення низки проблем, пов'язаних із цим явищем. У роботі визначено напрямки та проблеми організації інклюзивного середовища та проаналізовано особливості кожного з них. Такими напрямками є організація взаємодії між дітьми в інклюзивному класі, організація зв'язку з батьками учнів, забезпечення зв'язку між педагогами в інклюзивному класі та іншими учасниками команди психолого-педагогічного супроводу. Серед головних проблем, що виникають в інклюзивному середовищі ЗЗСО, абсолютна більшість опитаних учителів визначають складність індивідуалізації навчання, 98% акцентують увагу на складності забезпечення гнучкості освітнього процесу, а 91% відчувають брак специфічної компетентності. Виявлено, що значної корекції етичного характеру потребує взаємодія «учень-учень» на думку 57% опитаних та взаємодія «вчитель-учень» – 41% опитаних. Виходячи з результатів дослідження, зроблено висновок, що рівень розвитку толерантності не є на достатньому рівні як в учнів, так і в педагогів. Сьогодні 39% опитаних респондентів підтримують думку, що дітям з ООП не місце в закладах освіти з нормотиповими учнями. Теоретичний аналіз, наведений у статті, свідчить, що питання етичної складової інклюзивного середовища ЗЗСО залишається недостатньо дослідженим в україномовних джерелах, що є значною мотивацією до подальших досліджень цього напрямку. Матеріали дослідження, представлені в роботі, дають змогу зробити висновок, що актуальною потребою сьогодення є розробка методичних матеріалів із метою формування в сучасних педагогів етичної компетентності щодо роботи в інклюзивному середовищі ЗЗСО та забезпечення сучасних потреб суспільства в підтримці сталого розвитку та впровадження ідеї гуманізації освітнього середовища.

Ключові слова: інклюзивне навчання, інклюзивна освіта, етичні проблеми, інклюзивне середовище закладу загальної середньої освіти, діти з особливими освітніми потребами.

D. Grianyk ″Ethical Issues in the creation of an inclusive educational environment of a general secondary education institution″.

The article presents the results of a survey among pedagogical staff of general secondary educational institutions in Kharkiv to determine the current situation with the ethical component of the process to create an inclusive environment in a general secondary educational institution. A total of 160 teachers from Kharkiv lyceums No. 100 and No. 164 (Kyiv district), No. 65 and No. 127 (Novobavarskyi district) took part in the research. The results of the survey presented in this paper demonstrate that all respondents have a correct understanding the concept of "inclusive education," indicating that they are aware of a number of problems associated with this phenomenon. The paper identifies the areas and problems of organizing an inclusive environment and analyzes the features of each of them. These areas include the organization of interaction between children in an inclusive classroom, the organization of communication with students' parents, and ensuring communication between teachers in an inclusive classroom and other members of the psychological and pedagogical support team. Among the main problems arising in the inclusive environment of GSEIs, the vast majority of surveyed teachers identify the difficulty of individualizing learning, 98% emphasize the difficulty of ensuring the flexibility of the educational process, and 91% feel a lack of specific

© Д. О. Гряник, 2023

competence. It has been found that significant ethical correction is required in student-student interaction, according to 57% of respondents, and teacher-student interaction - 41% of respondents. Based on the results of the study, it was concluded that the level of tolerance development is not sufficient for both students and teachers. Today, 39% of respondents support the idea that children with SEN do not belong in educational institutions with normative students. The theoretical analysis presented in the article shows that the issue of the ethical component of the inclusive environment of the SES remains insufficiently studied in Ukrainian-language sources, which is a significant motivation for further research in this area. The research materials presented in the paper allow us to conclude that the current need is to develop methodological materials to develop ethical competence in modern teachers to work in an inclusive GSE environment and to meet the current needs of society in supporting sustainable development and implementing the idea of humanizing the educational environment.

Key words: inclusive education, inclusive education, ethical issues, inclusive environment of general secondary education institution, children with special educational needs.

Постановка проблеми. Згідно з Указом Президента України від 30 вересня 2019 року №722/2019 «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», пріоритетними напрямками розвитку суспільства є забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та скорочення нерівності [14]. У зв'язку з набуттям чинності та активного розповсюдження здобуває явище інклюзивного середовища в закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО). Сучасні процеси реформування системи освіти мають на меті забезпечення комфортних умов для розвитку та соціалізації дітей, їх гармонійного та всебічного розвитку з урахуванням потреб і можливостей кожної дитини, що відображає необхідність створення інклюзивного середовища. Результатом цього стала низка проблем, головним чином етичних, що загострилися в загальному освітньому середовищі через інтеграцію до нормотипових учнівських класів здобувачів з особливими освітніми потребами (ООП).

У сучасних умовах гуманізації інклюзивної освіти та реалізації особистісно-орієнтованого підходу до навчання, виховання та розвитку дітей з особливими освітніми потребами виникає необхідність у формуванні готовності педагогів до організації інклюзивного середовища, покладаючись на норми професійної етики. Урахування етичних принципів дозволяє передбачити виникнення проблем етичного характеру та сприяє розробці ефективних алгоритмів щодо їх вирішення.

Отже, разом із тенденцією впровадження інклюзивного навчання до ЗЗСО, зросла і важливість вивчення етичних аспектів цього процесу, що були нами досліджені і висвітлені в запропонованій роботі.

Аналіз останніх досліджень. Загальні відомості про створення інклюзивного середовища зазначено в таких нормативно-правових документах: Конвенції про права осіб з інвалідністю, Законі України «Про освіту», Законі України «Про повну загальну середню освіту», Постанові КМУ «Про затвердження порядку організації інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти», Наказі МОН «Про затвердження Конвенції розвитку інклюзивного навчання» тощо.

Дослідженню етичних проблем у створенні інклюзивного освітнього середовища та особливостей підготовки педагогів, які працюють у сфері інклюзивної освіти, присвячені наукові праці багатьох сучасних українських дослідників: Н. Матвеєвої [10], З. Шевців [17], А. Колупаєвої [5; 11], К. Рейди [15], О. Тараненко [5], І. Калініченко [3], М. Буйняк [1], М. Карпенко [4], В. Лозового [2], Г. Васильєвої [8], Т. Лопухіної [7], В. Малахова [9], Г. Савіцької [16], К. Ярощук [18] та інших.

Н. Матвеєва у своїх наукових дослідженнях зазначає, що формування інклюзивного середовища передбачає визнання суспільством здатності осіб з особливими освітніми потребами до опанування різноманітних видів діяльності та стимулювання змін суспільної думки про вагомість людей з освітніми особливими потребами й повагу до них як до повноправних членів суспільства [10].

К. Рейда, у свою чергу, надає перевагу ролі вчителя в організації інклюзивного середовища. На думку науковиці, вчитель має володіти знаннями про різні стилі спілкування та навчання, тим самим моделюючи етичність інклюзивного середовища, уміти диференціювати навчальний матеріал відповідно до можливостей учнів та знаходити індивідуальний підхід до кожної дитини в класі [15].

Важливі різноаспектні проблеми навчання учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивних навчальних

© Д. О. Гряник, 2023

закладах висвітлювалися у працях вітчизняних та зарубіжних авторів: В. Бондар, В. Засенко, А. Колупаєва, Л. Савчук, В. Синьов, О. Таранченко, А. Шевцов, Д. Деппелер, Т. Лорман, Д. Лупарт, Д. МакГі-Річмонд, Д. Харві та ін.

Концептуальні засади та організаційно-педагогічні аспекти проблеми створення інклюзивного середовища та ролі інклюзивного навчання у своїх працях розглядають Л. Будяк, Е. Данілавічютє, І. Дмитрієва, І. Луценко, О. Мартинчук, Н. Софій, О. Федоренко та ін.; особливості психолого-педагогічного супроводу в умовах інклюзивного навчання – Л. Гречко, В. Кобильченко, О. Мартинчук, С. Литовченко, Т. Скрипник, О. Федоренко та ін., викладання в інклюзивному навчальному закладі – Л. Даниленко, С. Єфімова, Л. Савчук, Ю. Найда та ін.

Науковці вивчають особливості створення інклюзивного середовища в сучасних умовах, досліджують розвиток інклюзії в закладах освіти, розглядають особливості готовності вчителів до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами, вивчають основи професійної етики вчителя інклюзивного освітнього закладу. Попри наявність численної кількості наукових праць, присвячених особливостям організації та розвитку інклюзії в закладах освіти, питання етичних проблем у створенні інклюзивного освітнього середовища ЗЗСО досі залишається недостатньо дослідженим, що зумовлює його актуальність.

Метою статті є дослідження сучасного стану етичної складової процесу створення інклюзивного середовища в ЗЗСО.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в Україні спостерігаються суттєві зміни у сфері інклюзивної освіти, сутність яких полягає в забезпеченні оптимальних умов для навчання, виховання та розвитку осіб з особливими освітніми потребами. Реформування освіти зумовлює необхідність у формуванні готовності всіх учасників освітнього процесу до включення дітей із порушеннями психофізичного розвитку до суспільства як рівноправних його членів [12].

Інклюзивна освіта вимагає значної переорієнтації свідомості українського суспільства, і насамперед педагогів. Їх професійна діяльність має бути спрямована на реалізацію принципів толерантності, поваги до індивідуальних особливостей дітей, недопущення дискримінації. Етичні взаємовідносини є основою формування та розвитку демократичного суспільства. Саме тому діяльність сучасного педагога має підпорядковуватись принципам професійної етики [2].

У зв'язку з цим, З. Шевців наголошує на необхідності запровадження гуманістичних засад, як складової професійної етики, до професійної підготовки вчителів, тим самим акцентуючи увагу на важливості оволодіння мистецтвом управління в інклюзивному класі [17, с.54].

В. Малахов розкриває сутність поняття «професійна етика» як сукупність принципів, норм та правил, які є регуляторами поведінки представників окремих професій на основі загальнолюдських моральних цінностей з урахуванням особливостей конкретної професійної діяльності [9].

Важливо зазначити, що в основі професійної етики лежить формування у вчителів етичного мислення. Ключовим завданням формування етичного мислення у педагогів, які працюють у сфері інклюзивної освіти, є вивчення способів усунення несприятливих факторів, конфліктних ситуацій, що можуть виникнути в процесі професійної діяльності, виховання моральних якостей особистості. Серед важливих моральних якостей педагога інклюзивного освітнього середовища К. Ярощук визначає такі:

– *гуманність і повага до особистості учня* (педагог має враховувати індивідуальні особливості кожного учня та його потреби, орієнтуватись на сильні сторони та потенційні можливості дитини);

– *емпатія* (вчитель має розуміти та враховувати особливості психічного стану дитини з особливими освітніми потребами, виявляти приховані мотиви її діяльності, усвідомлювати унікальність та винятковість кожного учня);

– *толерантність* (педагог має сприймати та поважати різні форми самовираження дитини з особливими освітніми потребами, враховувати її особисту думку та інтереси, поважати особисті кордони);

– *педагогічний оптимізм* (вчитель має орієнтуватись на сильні сторони дитини, аналізувати потенційні можливості та вірити в її сили);

– *психолого-педагогічну* компетентність (знання особливостей навчання, виховання та

© Д. О. Гряник, 2023

розвитку дітей з особливими освітніми потребами дозволяє вчителеві реалізовувати поставлені педагогічні завдання, розв'язувати проблеми, які можуть виникати у навчально-виховному процесі тощо);

– *культуру професійної поведінки* (передбачає засвоєння педагогом норм педагогічного спілкування та професійної поведінки) [18].

Отже, професійна етика є основою здійснення професійної діяльності у сфері інклюзивної освіти. Недотримання правил професійної етики є каталізатором виникнення етичних проблем при створенні інклюзивного освітнього середовища закладу загальної середньої освіти.

Із метою виявлення характеру етичних проблем, які можуть виникати в освітніх закладах під час створення інклюзивного освітнього середовища, було проведено дослідження на базі Харківського ліцею №100, Харківського ліцею № 164, Харківського ліцею № 65, Харківського ліцею № 127.

Для цього нами було розроблено авторський опитувальник, який містить 26 запитань та запропоновано його педагогам на базі зазначених закладів. В опитуванні взяло участь 160 респондентів, що складає 89% від їх загальної кількості (181 педагог), що свідчить про репрезентативність опитування. Зауважимо, що 100% опитуваних – жінки. Дані для підтвердження репрезентативності опитування наведено в таблиці 1.

Для уточнення рівня розуміння педагогами сутності поняття «інклюзивна освіта» ми сформулювали запитання: «Як Ви розумієте поняття «інклюзивна освіта»?». Узагальнюючи результати опитування за питанням щодо визначення поняття, ми зробили висновок, що 100% опитаних педагогів ЗЗСО головною метою інклюзивної освіти вважають забезпечення рівних прав на отримання якісної освіти дітьми незалежно від їх особливостей та потреб.

А. Колупаєва зазначає, що інклюзивна освіта передбачає створення такого середовища, в якому кожний учень має можливість не тільки отримувати освітні послуги, а й розвиватися за різними напрямками. Тобто, в інклюзивному середовищі мають забезпечуватись усі умови для всебічного та гармонійного розвитку учня [11, с.13].

Таблиця 1

Дані, що підтверджують репрезентативність вибірки опитування педагогів закладів загальної середньої освіти (м. Харків)

Назва закладу загальної середньої освіти	Харківський ліцей № 100	Харківський ліцей № 164	Харківський ліцей № 65	Харківський ліцей № 127
Загальна кількість педагогічних працівників	31	60	66	24
Пройшли опитування	28	50	61	20

Створення інклюзивного освітнього середовища є багатоетапним і складним процесом. Це пояснює виникнення труднощів у організації його функціонування, що носять різний характер. Аналізуючи відповіді, ми виділили ряд загальних характерних труднощів, які зазначалися найчастіше:

– *індивідуалізація навчального процесу – 100 % вчителів* указують на складнощі в забезпеченні умов для засвоєння програм дітьми з ООП в індивідуальному темпі та з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини;

– *забезпечення гнучкості – 98% опитаних* зазначають, що мають недостатній рівень компетентності щодо методів модифікації та адаптації навчальних матеріалів;

– *всебічна комунікація – 93% опитаних* звернули увагу на недостатній рівень знань щодо вибору ефективних форм комунікації між усіма учасниками освітнього процесу – учителями, учнями, їх батьками, спеціалістами, які працюють із дитиною з ООП);

– *специфічна компетентність – 91% вчителів* відчувають брак спеціалізованих знань, умінь та навичок щодо особливостей взаємодії з дітьми з ООП у залежності від специфіки їх діагнозу та потреб);

– *система оцінювання – 84% респондентів* зазначило, що чинна система оцінювання не завжди дозволяє повною мірою визначити рівень знань учнів з ООП).

– *недосконалість матеріально-технічного забезпечення – 76% педагогів*

відзначили необхідність поліпшення матеріально-технічних умов праці в інклюзивному середовищі.

Таким чином, під час організації інклюзивного середовища в педагогів виникають труднощі щодо забезпечення індивідуального підходу до навчання, виховання та розвитку дітей з особливими освітніми потребами в умовах закладу загальної середньої освіти, налагодження комунікативної взаємодії між учасниками освітнього процесу інклюзивного середовища.

Також, аналізуючи відповіді респондентів, було виявлено, що значна частина труднощів, які виникають під час функціонування інклюзивного середовища, мають етичний характер та потребують більших зусиль у їх подоланні через залученість більшої кількості стейкхолдерів. Результати опитування показали, що значної корекції потребує взаємодія «учень-учень» (вибір 57% респондентів) та «вчитель-учень» (41%), найменше проблем вбачають у взаємодії «вчитель-вчитель» (2%) та «вчитель-батьки» (6%).

Узагальнюючи відповіді на питання щодо етичних особливостей взаємодії «учень-учень», *88% педагогів* зазначають, що стосунки учнів у інклюзивному класі залежать від того, наскільки системною та ефективною була попередня підготовча робота, спрямована на розвиток у дітей толерантності, комунікативних навичок, формування системи моральних цінностей. Якщо вчитель приділяє недостатньо уваги цьому напрямку роботи, це спричиняє виникнення етичних проблем: між учнями можуть виникати конфлікти або комунікативні бар'єри (зовнішні та внутрішні); *12% вчителів* мали складнощі з відповіддю на питання.

Проаналізувавши відповіді респондентів щодо проблем етичної взаємодії «вчитель-учень» у інклюзивному середовищі, визначаємо: страх зашкодити, зачепити почуття особливої дитини *(зазначили 95% опитаних);* недостатність досвіду в спілкуванні з дітьми з ООП *(73%)*; стигматизація – «інші» діти *(51%)*; недостатня забезпеченість комунікативними ресурсами *(47%);* впевненість у тому, що дітям з ООП не місце в ЗЗСО *(39%).*

Аналіз відповідей дає можливість зазначити, що внутрішні бар'єри пов'язані з особистістю дитини. Вони виникають унаслідок різних систем цінностей у дітей, інтересів, норм. Серед причин виникнення внутрішніх комунікативних бар'єрів педагоги зазначають:

– *недостатній рівень розвитку в дітей з особливими освітніми потребами комунікативних навичок – 86% вчителів* упевнені, що учням складно ініціювати діалог та підтримувати його, вони відчувають труднощі під час формулювання власних думок, їм складно доводити достовірність особистих суджень;

– *порушення мовленнєвої функції – 85% педагогів* наголошують на труднощах розуміння дітей з ООП іншими дітьми;

– 78% опитаних вказують на *різницю в інтересах,* що може стати причиною конфліктів між дітьми в інклюзивному класі.

Головними чинниками виникнення зовнішніх бар'єрів за результатами опитування можна вважати:

– *різний рівень інтелектуального розвитку* – визначають 92% опитаних (у дітей з особливими потребами може спостерігатись затримка психічного розвитку, що зумовлює виникнення труднощів під час спілкування унаслідок недостатнього рівня розвитку мовленнєвих операцій: аналізу, синтезу, порівняння, класифікації та інших);

– *зовнішні відмінності* – визначають 82% опитаних (в інклюзивному класі можуть вчитися діти, які мають порушення опорно-рухового апарату або учні із синдромом Дауна, які мають характерні зовнішні відмінності, що без належної попередньої підготовки вчителя може стати причиною виникнення комунікативних бар'єрів між дітьми).

Отже, аналізуючи результати опитування ми констатували важливість систематичної роботи педагога з учнями інклюзивного класу з метою розвитку толерантності, відповідальності та емпатії, що дозволить запобігти виникненню комунікативних бар'єрів та конфліктів між дітьми.

Із метою вирішення конфліктів між дітьми в інклюзивному класі вчителі використовують різні методи та засоби, про які ми також запитали в опитувальнику. За найбільшою кількістю відповідей виділяємо:

– *бесіди – використовують 100% респондентів* (педагоги систематично проводять бесіди з учнями інклюзивного класу з метою формування в них достатнього рівня толерантності та емпатії до учнів з особливими освітніми потребами);

– *виховні години – 100 %* (вчителі залучають учнів інклюзивного класу до

© Д. О. Гряник, 2023

виховних годин, присвячених розвитку комунікативних навичок, формуванню вміння вирішувати конфлікти, розвитку згуртованості та формуванню оптимальних стосунків між дітьми у класі);

– *групові проєкти – 87%* (залучення дітей з ООП до групових проєктів сприяє їх соціалізації та розвитку потенційних можливостей, а в учнів із нормотиповим розвитком формується вміння ефективно спілкуватися з іншими дітьми в процесі виконання різних завдань);

– *опитування – 76%* (опитування дозволяє вчителеві виявити наявність латентних конфліктів між дітьми в інклюзивному класі, вчасно помітити проблему та розробити ефективні шляхи з метою її подолання);

– *тренінги – 76%* (педагог організовує для дітей тренінги з метою формування навички вирішувати конфлікти та профілактики їх виникнення);

– *рольові ігри – 73%* (у процесі таких ігор діти стають учасниками різних конфліктних ситуацій та вчаться їх вирішувати, обираючи для цього оптимальні шляхи);

– *проблемні ситуації/мозковий штурм – 69%* (під час вирішення проблемних ситуацій учні вчаться самостійно вирішувати конфлікти, розробляючи для цього відповідний алгоритм).

Виходячи із вищезазначеного, робимо висновок, що педагог є регулятором стосунків в інклюзивному класі. Він має забезпечити комфортні умови для навчання, виховання та розвитку усіх дітей. Саме тому важливе значення має робота з формування в дітей навичок міжособистісного спілкування та вирішення конфліктів. Вчитель має забезпечувати розвиток важливих етичних якостей в учнів: толерантності, чуйності, відповідальності, емпатії, доброти, турботливості, справедливості, шанобливості, щирості, чесності та інших.

У ході дослідження одним із ключових запитань було щодо виявлення *впливу толерантності в інклюзивному класі на якість навчального процесу*. На базі відповідей, наданих респондентами, формулюємо загальну думку *(збіг відповідей 100%)*: недостатній рівень толерантності спричиняє ескалацію конфліктних ситуацій та непорозумінь. Окрім цього, опитувані педагоги *(79%)* роблять акцент на проявах булінгу через загострення конфліктів. Як наслідок – зрив уроків, погіршення психоемоційного фону освітнього процесу, формування деструктивного інклюзивного середовища. Учні не будуть почувати себе психологічно захищеними в класі. Постійний стрес та несприятливий психологічний клімат можуть спричинити зниження концентрації та працездатності в учнів, що є причинами зниження навчальної успішності. Наявність конфліктів значно впливає і на характер виконання дітьми групових завдань. *82%* респондентів вважають, що достатній рівень толерантності дозволяє учням ефективно співпрацювати та допомагати один одному під час виконання завдань. Окрім цього, рівень толерантності визначає й успішність соціалізації дітей з особливими освітніми потребами.

Отже, ми можемо стверджувати, що толерантність відіграє важливу роль в організації інклюзивного середовища закладу середньої освіти та впливає на якість навчання учнів інклюзивного класу.

Ще одним напрямком роботи, який може викликати труднощі у педагогів під час організації інклюзивного середовища в закладі середньої освіти є *робота з батьками*. За результатами опитування ми виявили можливі причини виникнення труднощів у взаємодії між педагогами та батьками інклюзивного класу:

– *різні очікування щодо навчання, виховання та розвитку дитини з ООП* (вчителі зауважують, що найчастіше батьки мають завищені очікування щодо рівня навчальних досягнень дитини) – *93% опитаних*;

– *комунікаційні труднощі* (у процесі спілкування вчителів із батьками можуть виникати комунікативні бар'єри різних видів – смислові, логічні, стилістичні тощо; педагоги можуть використовувати складну термінологію та інше) – *87% відповідей*;

– *потреба в консультативній підтримці* (батьки можуть потребувати консультативної підтримки з боку вчителів, педагог, у свою чергу, не завжди може самостійно задовольнити їх запит) – *84% відповідей*;

– *різні підходи до навчання на виховання дитини* (може стати причиною виникнення конфліктних ситуацій між вчителем та батьками учня) – *76% відповідей*.

Робимо висновок, що взаємодія педагогів із батьками має бути спрямована на забезпечення умов для всебічного розвитку учня. Саме тому важливо дотримуватись єдності в педагогічному впливі. Задля її досягнення педагог має враховувати позицію батьків та залучати їх до аналізу індивідуального плану роботи з дитиною з ООП.

На нашу думку, значно впливають на освітній процес і стосунки між батьками дитини з ООП та батьками нормотипових дітей класу. *87% вчителів* у графі питання щодо взаємодії між батьками інклюзивного класу зазначають наявність конфліктних ситуацій між цією категорією стейкхолдерів, вказуючи, що конфлікти мають переважно етичний характер, пов'язаний із несприйняттям батьками інклюзивного класу специфіки потреб учня, що має порушення психофізичного розвитку. Наявність конфліктів між батьками відображається і на стосунках у дитячому колективі. Отже, педагог повинен достатньо часу приділяти і роботі з батьками, організовуючи різні заходи. Серед превентивних заходів, які проводяться педагогами, особливу увагу приділяють:

– *тематичним батьківським зборам* (присвячені підвищенню рівня толерантності батьків інклюзивного класу та обізнаності щодо специфіки діяльності такого типу класу й особливостей учнів із порушеннями психофізичного розвитку) – *упроваджують 100% вчителів*;

– *тренінги для батьків* (дозволяють налагодити стосунки між батьками в інклюзивному класі, забезпечити відповідний рівень взаєморозуміння) – *96% вчителів* впроваджують за участі команди психолого-педагогічного супроводу;

– *бесіди* (групові та індивідуальні, залежно від порядку денного) – *100 % педагогів* ;

– *консультації* (мають переважно індивідуальний характер та надаються батькам за запитом; педагог може консультувати батьків щодо рівня навчальних досягнень дитини, методів виховання та навчання тощо) – *100 % педагогів*;

– *спільні з дітьми заходи* (педагоги організовують заходи, які передбачають участь батьків та дітей інклюзивного класу; це сприяє згуртуванню не тільки колективу дітей, а й батьків) *87% педагогів*.

Отже, під час організації інклюзивного середовища в закладі загальної середньої освіти важливу роль відіграє не тільки забезпечення оптимальних стосунків у класі між дітьми, а й між батьками. Ця вимога потребує комплексного підходу вчителя до формування колективу інклюзивного класу. При цьому він може залучати й інших учасників команди психолого-педагогічного супроводу – керівника закладу, класного керівника, асистента вчителя, практичного психолога, соціального педагога, вчителя-логопеда та вчителя-дефектолога (за наявності в закладі), медичного працівника.

Відповідно до Положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами, команда психолого-педагогічного супроводу створюється на базі закладу середньої освіти та має на меті забезпечення ефективних умов навчання, виховання та розвитку дітей з особливими освітніми потребами. До постійних учасників команди входять: директор закладу, учитель, асистент учителя, практичний психолог, вчитель-логопед, вчитель-дефектолог, соціальний педагог. Рівень взаємодії учасників команди психолого-педагогічного супроводу визначає результативність освітнього процесу для дитини з ООП. Вони мають працювати злагоджено та комунікувати між собою [13].

Під час організації інклюзивного середовища в закладі середньої освіти можуть спостерігатись труднощі між учасниками команди. Причиною цього може стати недостатній рівень комунікації. У залежності від специфіки потреб дитини, учасники команди мають інформувати один одного про особливості організації освітнього середовища для дитини, обговорювати доцільність конкретних методів навчання та виховання, ділитись інформацією про виявлені сильні і слабкі сторони учня з ООП тощо. Непорозуміння між учасниками команди психолого-педагогічного супроводу впливає на якість освітнього процесу.

Узагальнюючи результати опитування, ми виявили, що трапляються такі випадки, в яких учасники команди є професіоналами своєї справи, але спрямовують зусилля переважно на індивідуальну роботу з дитиною. Як наслідок, втрачається єдність педагогічного підходу та злагодженість роботи команди. Як превентивні заходи учасники команди психолого-педагогічного супроводу мають періодично організовувати збори.

Аналізуючи усі попередні результати дослідження за сферами виникнення проблем, нами запропоновано теми, які доречно розглядати в контексті організації інклюзивного середовища ЗЗСО для досягнення оптимальної ефективності його функціонування:

– *актуальні та потенційні можливості дитини за різними сферами* (навчальна, соціальна, особистісна);

© Д. О. Гряник, 2023

– *методи навчання, виховання та розвитку дитини з ООП* (розгляд специфіки діагнозів та перебіг психофізіологічних процесів, підбір методів з урахуванням специфіки потреб дитини та рівня навчальних труднощів);

– *особливості соціалізації дитини* (учасники команди розробляють шляхи вдосконалення процесу соціалізації учня з особливими освітніми потребами в дитячому колективі);

– *рівень навчальних досягнень учня та фактори впливу на нього* (учасники обговорюють методи вдосконалення навчального процесу та всебічного впливу на розвиток дитини);

– *індивідуальні особливості дитини* (учасники розробляють шляхи індивідуалізації осітнього процесу для дитини з ООП).

Ураховуючи вищезазначене, ми можемо зробити висновок, що процес організації інклюзивного середовища ЗЗСО ставить перед педагогом ряд вимог, яких він має дотримуватись із метою забезпечення ефективної комунікації між учнями інклюзивного класу, батьками, фахівцями, які працюють із дитиною.

На нашу думку, педагог має бути обізнаний щодо методів ефективної комунікації; удосконалення стосунків в інклюзивному класі; попередження та вирішення конфліктів; взаємодії з іншими учасниками команди психолого-педагогічного супроводу. Виходячи із вищевикладеного, ми сформулювали *6 основних етичних принципів*, яких мають дотримуватись усі учасники освітнього процесу:

– *поваги до особистості* – кожен учасник освітнього процесу має виявляти повагу до індивідуальних особливостей кожного учня, визнавати його унікальність та неповторність; підтримувати інтереси дитини;

– *рівності* – усі учні в інклюзивному класі є рівними та мають однакові права на здобуття освіти, незалежно від їх особливостей і потреб);

– *толерантності* – кожен учасник освітнього процесу має приймати учнів такими, якими вони є та поважати їх індивідуальні особливості та особистісні кордони;

– *гуманізму* – ЗЗСО має створювати умови для самореалізації та самовираження кожного учня в класі, поважати його думку та підтримувати;

– *партнерства* – передбачає взаємодію всіх учасників команди психолого-педагогічного супроводу, враховуючи етичні принципи та правила, із метою забезпечення ефективних умов для виховання, навчання та розвитку дитини з особливими освітніми потребами;

– *гнучкості* – передбачає адаптивність методів, засобів та способів морального виховання дітей в інклюзивному класі;

– *професійної підготовки кадрів* – учасники освітнього процесу (команда супроводу дитини з ООП) повинні мати належну підготовку та навички для роботи з різними потребами учнів. Це включає здатність виявляти та відповідати на індивідуальні потреби кожного учня.

Таким чином, врахування зазначених принципів дозволяє організувати сприятливий інклюзивний простір у ЗЗСО, в якому всі учні будуть почувати себе захищено та впевнено. Окрім цього, врахування етичних принципів впливає як на забезпечення оптимальних стосунків між дітьми інклюзивного класу та іншими учасниками освітнього процесу.

Висновки.

1. Проведений аналіз наукових праць свідчить про необхідність додаткового теоретико-методичного обґрунтування організації інклюзивного середовища ЗЗСО на етичних засадах.

2. Результати наведеного в роботі опитування показали, що значна кількість проблем, що виникають в інклюзивному середовищі ЗЗСО, носять етичний характер, а найбільш проблемними комунікаціями є «вчитель-учень» та «учень-учень» через недостатню сформованість певних моральних якостей, у першу чергу, толерантності.

3. Слід констатувати бажання значної кількості вчителів ЗЗСО підвищувати специфічну компетентність, пов’язану з процесом організації інклюзивного середовища, про що свідчать результати опитування.

4. Нагальною потребою часу є розробка методичних матеріалів із метою формування в сучасних педагогів етичної компетентності щодо роботи в інклюзивному середовищі ЗЗСО та забезпечення сучасних потреб суспільства в підтримці сталого розвитку.

5. Важливим аспектом є підготовка вчителя до роботи в інклюзивному середовищі ЗЗСО, виходячи з результатів дослідження, які показали, що абсолютна більшість опитаних педагогів не спроможні до індивідуалізації освітнього процесу та забезпечення його гнучкості.

© Д. О. Гряник, 2023

Список використаних джерел:

1. Буйняк М. Г.Професійна компетентність керівника як умова створення інклюзивного простору закладу / М. Г. Буйняк, С. П. Миронова, Н. С. Плохотнюк // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки) : зб. наук. праць. – Київ, 2018. – Вип. 11. – С. 233–241.

2. Етика : навч. посіб. / ред. В. О. Лозовий. – Київ : Юрінком Інтер, 2004. – 224 с.

3. Калініченко І. О. Особливості формування інклюзивного освітнього середовища для забезпечення всебічного розвитку дитини / І. О. Калініченко // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. – 2012. – № 9. – С. 120–126.

4. Карпенко М. І. Морально-етичний аспект роботи педагогів в інклюзивному середовищі / М. І. Карпенко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – 2020. – № 322. – С. 112–122.

5. Колупаєва А. А. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі : навч.-метод. посіб. / А. А. Колупаєва, О. М. Тараненко. – Харків : Ранок, 2019. – 304 с.

6. Левун Н. І. Концептуальні аспекти інклюзивної освіти та характеристика інклюзивного освітнього середовища / Н. І. Левун // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. – 2013. – № 40(2). – С. 110–114.

7. Лопухіна Т. В. Підвищення професійної компетентності педагога у галузі спеціальної та інклюзивної освіти / Т. В. Лопухіна // Педагогічні науки: реалії та перспективи. – 2020. – № 78. – С. 133–137.

8. Любарець В. В. Готовність освітян до професійної діяльності в інклюзивно-освітньому середовищі / В. В. Любарець, Г. І. Васильєва // Ціннісно-орієнтовний сталий розвиток освіти: уроки ЄС для України : матеріали наук.-практ. конф., Суми, 18–20 трав. 2021 р. – Суми, 2021. – С. 214–217.

9. Малахов В. А. Етика : курс лекцій / В. А. Малахов. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька акад.», 2014. – 214 с.

10. Матвеєва Н. О. Професійна етика вчителя інклюзивного освітнього закладу / Н. О. Матвеєва // Естетика і етика педагогічної дії. – 2021. – № 24. – С. 122–132.

11. Основи інклюзивної освіти : навч.-метод. посіб. / ред. А. А. Колупаєва. – Київ : А. С. К., 2012. – 308 с.

12. Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання [Електронний ресурс] : Наказ МОН України від 01.10.2010 р. № 912. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0912290-10#Text (дата звернення: 01.05.2023). – Назва з екрана.

13. Про затвердження Примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти [Електронний ресурс] : Наказ МОН України від 08.06.2018 р. № 609. – Режим доступу : https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-polozhennya-pro-komandu-psihologo-pedagogichnogo-suprovodu-ditini-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-v-zakladi-zagalnoyi-serednoyi-ta-doshkilnoyi-osviti (дата звернення: 24.04.2023). – Назва з екрана.

14. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. – Режим доступу : https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825 (дата звернення: 21.04.2023). – Назва з екрана.

15. Рейда К. В. Роль вчителя в інклюзивній освіті / К. В. Рейда // І Всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція «Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат». : матеріали наук.-практ. конф., Тернопіль, 8 квітн. 2021 р. – Тернопіль, 2021. – С. 157–160.

16. Савіцька Г. І. Врахування особливостей формування морально-етичних норм поведінки в учнів з інтелектуальними порушеннями в освітньому процесі інклюзивного закладу / Г. І. Савіцька // Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки. – 2020. – Вип. 16(2). – С. 240-249.

17. Шевців З. В. Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи до роботи в інклюзивному середовищі загальноосвітнього навчального закладу : монографія / З. В. Шевців. – Київ : Центр учб. літ., 2017. – 384 с.

18. Ярощук К. І. Професійно-етичні аспекти підготовки майбутнього педагога інклюзивного освітнього закладу / К. І. Ярощук // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – 2022. – № 87. – С. 130–133.

References:

1. Buiniak, M, Myronova, S & Plokhotniuk, N 2018, `Profesiina kompetentnist kerivnyka yak umova stvorennia inkliuzyvnoho prostoru zakladu` *[The professional competence of the head as a condition for creating an inclusive space in an institution] Aktualni pytannia korektsiinoi osvity. Pedahohichni nauky*, iss. 18, Pp. 233-241.

2. Lozovyi, V 2004, *Etyka [Ethics]*, Yurinkom Inter, Kyiv.

3. Kalinichenko, I 2012, `Osoblyvosti formuvannia inkliuzyvnoho osvitnoho seredovyshcha dlia zabezpechennia vsebichnoho rozvytku dytyny` *[Features of forming an inclusive educational environment to ensure the comprehensive child development] Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy*, Iss. 9, Pp. 120-126.

4. Karpenko, M 2020, `Moralno-etychnyi aspekt roboty pedahohiv v inkliuzyvnomu seredovyshchi` *[Moral and ethical aspect of teachers' work in an inclusive environment], Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka: Pedahohichni nauky*, Iss. 332, Pp. 112-122.

© Д. О. Гряник, 2023

5. Kolupaieva, A & Taranenko, O 2019, *Navchannia ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v inkliuzyvnomu seredovyshchi [Teaching children with special educational needs in an inclusive environment: a study guide]*, Ranok, Kharkiv.

6. Levun, N 2013, `Kontseptualni aspekty inkliuzyvnoi osvity ta kharakterystyka inkliuzyvnoho osvitnoho seredovyshcha` *[Conceptual aspects of inclusive education and characteristics of an inclusive educational environment]*, *Problemy suchasnoi pedahohichnoi osvity*, Iss. 40, Pp. 110-114.

7. Lopukhina, T 2020, `Pidvyshchennia profesiinoi kompetentnosti pedahoha u haluzi spetsialnoi ta inkliuzyvnoi osvity` *[Improving the professional competence of a teacher in the field of special and inclusive education]*, *Pedagogical sciences: realities and prospects*, no 78, Pp. 133-137.

8. Liubarets, V & Vasylieva, G 2021, `Hotovnist osvitian do profesiinoi diialnosti v inkliuzyvno-osvitnomu seredovyshchi` *[Readiness of teachers for professional activity in an inclusive educational environment]*, *Tsinnisno-oriientovnyi stalyi rozvytok osvity: uroky YeS dlia Ukrainy : materialy naukovo-praktychnoi konferentsii*, Pp. 214-217.

9. Malakhov, V 2014, *Etyka [Ethics]*, Vyd-vo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», Ostroh

10. Matvieieva, N 2021, `Profesiina etyka vchytelia inkliuzyvnoho osvitnoho zakladu` *[Professional ethics of a teacher in an inclusive educational institution]*, *Estetyka i etyka pedahohichnoi dii*, Iss. 24, Pp.122-132.

11. Kolupaieva, A 2012, *Osnovy inkliuzyvnoi osvity [Fundamentals of inclusive education]*, A.S.K., Kyiv

12. Ministry of Education and Science of Ukraine 2016, Pro zatverdzhennia kontseptsii rozvytku inkliuzyvnoho navchannia *[On approval of the concept of inclusive education development]*, viewed 24 April 2023 <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya>

13. Ministry of Education and Science of Ukraine 2016, Pro zatverdzhennia Prymirnoho polozhennia pro komandu psykholoho-pedahohichnoho suprovodu dytyny z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v zakladi zahalnoi serednoi ta doshkilnoi osvity *[On approval of the Model Regulation on the team of psychological and pedagogical support for a child with special educational needs in a general secondary and preschool education institution]*, viewed 1 May 2023 <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5b1/e72/1d2/5b1e721d2c67a022705177.pdf>

14. President of Ukraine 2019, Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku *[On Ukraine's Sustainable Development Goals for the period up to 2030]*, viewed 21 April 2023 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.

15. Reida, K 2021, `Rol vchytelia v inkliuzyvnii osviti` *[The role of the teacher in inclusive education]*, *I Vseukrainska mizhdystsyplinarna naukovo-praktychna konferentsiia `Inkliuzyvna osvita: ideia, stratehiia, rezultat` : materialy naukovo-prakt. konf.*, Pp. 157-160.

16. Savitska, G 2020, `Vrakhuvannia osoblyvostei formuvannia moralno-etychnykh norm povedinky v uchniv z intelektualnymy porushenniamy v osvitnomu protsesi inkliuzyvnoho zakladu` *[Considering the features in the development of moral and ethical norms for students with intellectual disabilities in the educational process of an inclusive institution]*, *Aktualni pytannia korektsiinoi osvity, Pedahohichni nauky*, Iss. 16 (2), Pp. 240-249.

17. Shevtsiv, Z 2017, *Profesiina pidhotovka maibutnikh uchyteliv pochatkovoi shkoly do roboty v inkliuzyvnomu seredovyshchi zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu [Professional training of future primary school teachers to work in an inclusive environment of a general education institution]*, Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv

18. Yaroshchuk, K 2022, `Profesiino-etychni aspekty pidhotovky maibutnoho pedahoha inkliuzyvnoho osvitnoho zakladu` *[Professional and ethical aspects of training a future teacher of an inclusive educational institution]*, Naukovyi chasopys NPU imeni M .P. Drahomanova, Iss. 87, Pp. 130-133.

Стаття надійшла до редакції 07.05.2023 р.

© Д. О. Гряник, 2023